

Pakistan'ın meşhur süslü kamyonlarından biri

Toplumsal Hayat ve Halk Kültürü. Pakistan'da İslamiyet toplumun gündelik hayatına bütün kurumlarıyla nüfuz etmiştir. Ülkede dinî vecibeleri yerine getirme oranı oldukça yüksektir. Yüzyıllar boyunca Şiiler'le birlikte yaşayan Hint alt kıtası müslümanları arasında zaman zaman mezhep çatışmaları yaşanmakta, Hanefî ve Süfî olan Diyûbendî ve Birelvî grupları arasında, ayrıca Ehl-i hadîs ve Ehl-i Kur'ân ekolü mensupları arasında kavgalar olmaktadır. Pakistan'ın özellikle Pencap ve Sind bölgelerinde bazı Hindu gelenekleri yaygındır ve evlilik törenlerinde Hindu geleneğinin takip edildiği görülmektedir. Geniş bir nüfusun yaşadığı kırsal bölgelerde okuma yazma oranı oldukça düşüktür. Bunun en önemli sebebi, geniş toprak sahiplerinin toplumun eğitim seviyesinin yükseltilmesi için yeterli desteği vermemesidir. Toplumda geleneksel dinî müzik olan "kavvâlî"ye rağbet fazladır. Hint müziği ve dansları yaygındır. Özellikle sinema alanında Hint etkisi daha açık olarak görülmektedir. Pakistan toplumu şiir ve edebiyatla iç içe yaşar. Salonlarda veya televizyon kanallarında haftada birkaç defa şiir yarışmaları yapılır ve halk bunları büyük bir coşkuyla izler. Hemen her toplantıda Kur'ân-ı Kerîm'den sonra Hz. Peygamber'e na'atlar okunur. Pakistan halkının renkli kişiliği giyimlerine ve kullandıkları eşyalara da yansımaktadır. Evlerin, iş yerlerinin, ulaşım araçlarının abartılı biçimde süslenmesi bu renkli kişilikten kaynaklanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abu'l-A'la Maududi, *The Islamic Law and Constitution*, Lahore 1960; M. Hüseyin Tesbîhî, *Kütüb-hânehâ-i Pâkistân: Libraries of Pakistan*, İslâmâbâd 1977; M. Taki Osmânî, *Naẓrat 'âbira hâvle't-ta'tîmî'l-İslâmî fî Bâkistân*, Karaçi 1399/1979; a.mlf., "The Islamization of Laws in Pakistan: The Case of Hudud Ordinances", *MW* (Special Issue Pakistan), XCVI/2 (2006), s. 287-304; Şâhid Hüseyin Rezzâkî, *Pâkistânî Müselmânân ki Rûsûm u Revâc*, Lahor 1981; Afzal İqbal, *Islamization of Pakistan*, Delhi 1984, s. 21, 59, 79-

80, 84-95, 101-106; Alamgir Hashmi, *Pakistani Literature: The Contemporary English Writers*, Islamabad 1987; Seyyid İhtîşâm Hüseyin, *Urdû Edeb ki Tenkîdî Târîh*, Delhi 1988; M. Osman – Mes'ûd Eş'ar, *Pâkistân ki Siyâsî Cemâ'ateyn*, Lahor 1988, s. 703-760, 761-771, 772-811; Müslim Seccâd – Selîm Mansûr Hâlid, *Pâkistân meyn Câmî'ât kâ Kirdâr*, İslâmâbâd 1990; Serferâz Şâhid, *Urdû Mizâhiye Şâ'irî*, İslâmâbâd 1991; Mu'cib Ahmed, *Cem'iyet-i 'Ulemâ-i Pâkistân 1948-1979*, İslâmâbâd 1993; Gul Muhammad Khan, *Hudood Laws in Pakistan*, Lahore, ts.; Allah Bakhsh Malik, *The Higher Education in Pakistan*, Lahore, ts. (Maqbool Academy), s. 158-159; Rubya Mehdi, *The Islamization of the Law in Pakistan*, Richmond 1994, s. 157-202; M. Kâmil Yaşaroğlu, *Pakistan'da İslâm Ceza Hukukunun Kanunlaştırılması* (doktora tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Mirza Hâmid Bek, *Pâkistân key Şâhkâr Urdû Efsâneyn*, İslâmâbâd 2000; *Pakistan Hindistan Öyküleri* (der. ve trc. Celal Soydan), İstanbul 2001, s. 231-236; Hâfiz Takyyüddin, *Pâkistân ki Siyâsî Cemâ'ateyn aor Tahrikeyn*, Lahor 2001, s. 309-353; *Pakistan Religious Education Institutions: An Overview*, Islamabad 2002, s. 19-21; K. M. Azam, *Pakistan: Economy, Politics, Philosophy and Religion*, Karachi 2002, s. 314-321; *Pakistan between Secularism and Islam* (ed. Tariq Jan), Islamabad 2003, s. 79-91, 131-164; Mazhar Muin, *Pâkistân meyn 'Arabî Zübân*, Lahor 2003, s. 69-189; Martin Lau, *The Role of Islam in the Legal System of Pakistan*, Leiden 2006, s. 121-130; Ishtiaq Husain Qureshi, "The Foundations of Pakistani Culture", *MW*, XLIV/1 (1954), s. 3-11; Fazlur Rehman, "The Ideological Experience of Pakistan", *Islam and the Modern Age*, II/4, New Delhi 1971, s. 1; Ziaul Haque, "Muslim Religious Education in Indo-Pakistan", *IS*, XIV/4 (1975), s. 292; "Research Organisations in Pakistan", *Pakistan Journal of History and Culture*, I/1, İslâmâbâd 1980, s. 48-52; Riaz Hasan, "Islamization: An Analysis of Religious, Political and Social Change in Pakistan", *MES*, XXI/3 (1985), s. 263-268, 275-280; Javid Iqbal, "Islamization in Pakistan", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, III/3, Villanova 1985, s. 38-52; M. Aslam Syed, "Modernism, Traditionalism and Islamisation in Pakistan", a.e., III/3 (1985), s. 62-84; S. Jamal Malik, "Islamisation in Pakistan 1977-1985: The Ulama and their Places of Learning", *IS*, XXVIII/1 (1989), s. 11-15, 18; Sayyid A. S. Pirzada, "The Role of Deobandi Ulama in Pakistan's Politics: 1947-1956", *South Asian Studies*, VII/2, Lahore 1990, s. 64-81; Khalid Nazir, "Notes and Comments Zakat and Ushr System in Pakistan", *IS*, XXXV/3 (1996), s. 333-343; C. Oosterheld, "Urdu Literature in Pakistan: A Site for Alternative Visions and Dissent", *Annual of Urdu Studies: Salnâme-i Dirâsât-i Urdû*, XX, Chicago 2005, s. 79-98; Salim Mansur Khalid – M. Fayyaz Khan, "Pakistan: The State of Education", *MW*, XCVI/2 (2006), s. 312-313; Khalid Rahman – Syed Rasheed Bukhari, "Pakistan: Religious Education and Institutions", a.e., XCVI/2 (2006), s. 332, 334-335; Sarah Ansari, "Pâkistân", *EP* (İng.), VIII, 240-244; Abdülhak, "Urdû", *UDMİ*, II, 539-567; "Pâkistân", a.e., V, 362-571; Seyyid Envârülhak, "Peştû", a.e., V, 632-637; M. Âsîf Han, "Pencâbî", a.e., V, 677-684; K. A. Nizami, "Hindistan", *DİA*, XVIII, 89-91; Ali Rıza Kadîmî – Cevâd Kerîmî, "Pâkistân", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1379/2000, V, 445-457.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

PALANKA

(bk. KALE).

PALEOGRAFYA

Eski yazı ilmi.

Yunanca "eski yazı" anlamına gelen **palaios grapheden** gelir. Bu tabirin ilk defa Fransız Benedikten rahibi Bernard de Montfaucon tarafından 1682'de kullanıldığı belirtilir. Paleografya (paleografi), tarih boyunca kullanılan çeşitli yazı tiplerini okumaya ve incelemeye dayanan bir ilim koludur. Özellikle XVIII-XIX. yüzyıllarda Eskiçağ medeniyetlerinden intikal eden yazıların çözme amacıyla bu ilimden faydalanılmış, ayrıca çeşitli el yazılarının şekil ve tarzının öğretilmesine dayalı bir anlam genişliği kazanmıştır. İlk olarak Montfaucon 1708'de yayımladığı kitapla Yunan paleografisini kurmuş, onu Latin paleografisi izlemiştir. Asırlar boyunca Sumerler çivi yazısı, eski Mısırlılar hiyeroglif, Latin ve Grekler kendi adlarıyla anılan yazılar, Orta Asya'da Türkler Uygur alfabesi, Çin ve Japonlar resim yazıları, Slavlar Kiril, Araplar ve Arap hâkimiyetine giren doğuda Çin, batıda Endülüs (İspanya), Balkanlar ve Avrupa'nın ortalarına kadar çok geniş bir coğrafyada İslamiyet'i kabul eden milletler Arap alfabesini kullanmıştır. Bu toprakların bir kısmı Arap hâkimiyetinden çıktıktan sonra da Arap yazısının kullanımı sürmüştür. Türkler de İslamiyet'i kabul edince bu yazıyı benimsemiş ve geliştirmiştir. Bilhassa Osmanlı döneminde bütün resmî kayıtlar Arap yazısıyla tutulmuş ve Cumhuriyet'in ilânının ardından 1928'de Latin alfabesine geçilmiştir.

Aslı Nabat yazısına dayanan Arap yazısı zamanla gelişerek değişik yazı tipleri ortaya çıkmıştır. Bu yazılar 'tevkî', rikâ', sülüs, nesih, muhakkak ve reyhânî adını taşır (bk. AKLÂM-ı SİTTE). Bunların şekil özellikleri yanında kullanıldıkları yerler de farklıdır. Özellikleri geç belirlenen yazılar daha geniş ve daha devamlı kullanımı alanı bulmuştur. Çok itina istediği için süratli yazılamayan sülüs bir sanat yazısı olup kıta, murakka' ve levhalarla sûre başları, beyit ve kasidelerde kullanılmıştır. Arşiv belgelerinde ise sülüse pek ender rastlanır; sadece yabancı hükümdarlara gönderilen nâme-i hümayunlardaki âyetler, bazan da davet rûknünün sülüsle yazıldığı görülür.

İşlek bir yazı olması dolayısıyla gerek mushafların gerekse diğer kitapların is-

tinsahında kullanılan nesih, harflerin hakkının verildiği harekeli bir yazı çeşididir. Ancak arşiv belgelerinde çok nâdir olarak ve kelimenin farklı tarzda okunması muhtemel olan durumlarda harekelenmiştir. Sadrazam telhisleri buna örnek gösterilebilir. Telhisler gibi XVII. yüzyıl sonlarından itibaren nâme sûretlerinin yazıldığı defterlerde de harekesiz nesih kullanılmıştır. Süratli yazma zarureti nesih kırmasının doğmasına vesile olmuştur ki arşivlerde nesih yazılarının çoğu bu türdendir. Tevki' yazısı Osmanlılar'ca ilk devirlerde ferman ve berat gibi belgelerde görülür. Tanzimat'tan sonra antlaşma metinlerinde tevki' karakterli yazılara rastlanırsa da genellikle divanî tercih edilmiştir. Ta'lik Osmanlı ilmiye ricâlinin tercih ettiği, süreklilik kazanmış bir yazı tipi olarak ilmiyeye dair belge ve kayıtların tutulmasında kullanılmıştır.

Osmanlılar'da İstanbul'un fethinden sonra kullanılmaya başlandığı tahmin edilen bir yazı çeşidi olan divanî, adından da anlaşılacağı gibi Dîvân-ı Hümâyûn'da tutulan kayıtlarda kullanılmıştır. Mustafa Âlî Efendi'ye göre divanî yazıyı İranlılar'ın çep yazısından ilham alarak icat eden kişi Matrakçı Nasuh olup bu yazı Osmanlı hattatları elinde ayrı bir üslup kazanmıştır. Divan'da ferman, berat, nâme, ahidnâme, sebeb-i tahrîr hükümleri bu yazı ile yazılmıştır. Mühimme, şikâyet ve ahkâm defterleri dahil süratli yazılan kayıtlarla derkenarlarda siyâkat olan kısımlar hariç divanî kırması; arz, arzuhal vb. belgeler üzerine konan buyuruldulara ise bu yazının kalını kullanılmıştır. Dolayısıyla arşiv belgelerinde en çok rastlanan yazı türü divanîdir denilebilir. Celf divanî önemli kişilere verilen mülknâme, menşur, timar tevcihini gösteren beratlarla nâme-i hümâyûn ve ahidnâme-i hümâyûnlarda kullanıldığı gibi divanî ile olan beratların nişan formülleri de celf divanî ile yazılmıştır.

Abbâsîler devrinde icat edildiği, Anadolu'ya Selçuklular zamanında İran yoluyla girdiği rivayet edilen siyâkat yazısı siyak ve sibakla göz alışkanlığı ve metnin mahiyetine göre okunabilen zor bir yazı çeşididir. XV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmasına rağmen esas olarak XVI. yüzyılda Tâcizâde Câfer Çelebi'nin kaleminde gelişme göstermiştir. İran yoluyla geldiğinden siyâkatla yazılan yazılarda genellikle Farsça kelime ve tabirlerin kullanıldığı görülür. Maliye, evkaf ve tapu kayıtları gibi gizlilik isteyen belgeler bu yazı ile düzenlenmiştir. Kalemlerdeki asılları siyâkatla olan kayıtlardan arz, arzuhal vb. belgelere çıkarılan derkenarlar da siyâkatla yazılmıştır.

Siyâkat yazısında harfler kalemdeki süratli akış dolayısıyla küçülüp kısalmıştır. Harflerin tek yazıldıkları şekilleriyle diğer harflere bitiştikleri zamanki şekilleri arasında büyük fark vardır. Harflerin satıra dizilişi her zaman aynı olmadığı gibi siyâkat harfleri arasında nesih, divanî ve rik'a kırmaları ile kûfi hurdasının harflerinin katıldığı da görülür. Aslında noktalı olan siyâkat alfabesi, hem süratli yazabilme endişesi hem de belgelerin gizliliğinin korunması için çok defa noktasız yazılmıştır. Harfler her kâtibin elinde farklı şekillere girebildiği gibi aynı yazının değişik yerlerinde de değişik şekillerde görülür. Özellikle maliye belgelerinde çokça geçen kelimeler okunması pek de kolay olmayan kışeler haline gelmiştir. Bunlara bir de satırların iç içe yazılması eklenince okunabilmeleri daha da güçleşir. Siyâkat yazısıyla birlikte kullanılan rakamlar, diğer Arap yazılarındaki gibi Hint rakamları değil rakamların Arapça yazılışlarının stilize edilmiş şekilleridir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında Dulkadirîliler tarafından kullanılan rik'a Osmanlı belgelerinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmış, XIX. yüzyılda diğer yazıların yerini alacak kadar yaygınlaşmıştır. Aynı dönemde Bâbîâlî rik'ası adıyla şöhet bulan bir çeşidi de meydana getirilmiştir. Rik'a günlük yazılarda çok revaç bulmuştur. Divanîdeki gibi rik'ada da bazı harfler aslı şekillerini kaybetmiştir. Rik'anın süratli yazılması rik'a kırmasının doğmasına sebep olmuştur. Rik'ada birleşmeyen harfler divanîde olduğu gibi rik'a kırmasında da birleşir yahut birbirine ilişir. Bazı harfler ise özel şekiller almıştır. Arşivlerdeki XIX. yüzyıl belgelerinin çoğu bu karakterleri taşıyan rik'a kırması ile yazılmıştır.

Belgelerin şekil özellikleri yanında yazı tiplerinin de bilinmesi gerekir. Tarihsiz bir belge tarihlendirilip değerlendirilirken kullanılan yazının asırlar boyunca geçirdiği gelişme ve değişikliklerin göz önüne alınması lâzımdır. XV. yüzyıl tahrir defterleriyle XVI. yüzyıl tahrir defterlerinin yazıları gibi XVI. yüzyıl mühimme defterleriyle sonraki asırlardakilerin yazıları da aynı değildir. Arz ve arzuhal gibi belgelerdeki derkenarlar bile hem bürolardaki farklı yazı karakterlerini hem de bu yazıların zaman içinde uğradığı değişiklikleri gösterebilecek niteliktedir. Sadece bir parçası günümüze ulaşmış bir belgenin diplomatik açıdan değerlendirilebilmesi ve tarihlendirilmesi diplomatik bilgisi kadar paleografya bilgisini de gerektirir. Belge içinde geçen tarih her zaman belgenin yazıldığı tarih olmayıp çok

defa daha önceki bir olaya işaret eder. Böyle bir belge ile karşılaşıldığında paleografya bilgisi teşhiste önemli rol oynayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmud Bedreddin Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarları*, İstanbul 1942; Süheyl Ünver, *Türk Yazı Çeşitleri*, İstanbul 1953; a.m.f., "Siyakat Yazısı ve Kuyudu Atika", *İstanbul Belediye Mecmuası*, VII/87 (15), İstanbul 1931, s. 88-95; Mihail Guboğlu, *Paleografya şi Diplomatica Turco-Osmana. Studiu şi Album*, Bucureşti 1958; B. Nedkov, *Osmanoturka Diplomatika i Paleografija*, Sofia 1966-72, I-II; J. Reyhman – A. Zaczekowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics* (trc. A. S. Ehrenkreutz), Paris 1968; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979; V. Stojanow, *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paläographie und Diplomatik*, Berlin 1983; Nihad M. Çetin, "İslâm'da Paleografyanın Doğuşu ve Gelişmesi", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan – 2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 1-10; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

PAMUK

Türkçe'ye Farsça **penbe** > **panbük** kelimesinden geçmiştir. Pamuk karşılığında günümüz dünyasında yaygın olarak kullanılan **cotton** (Fr. coton) Arapça **kutndan** gelir. Kâşgarlı Mahmud pamuğu (bamuk) Oğuzca bir söz olarak zikreder (*Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi*, I, 380). Eski Türkler'de ayrıca **çigît** sözüyle pamuk çekirdeği kastedilir (a.g.e., I, 356). Pamuk bitkisi için **kepez** kelimesi kullanılmış, pamuk tarlasına **kepezlik** denmiştir. Kelime Memlûkler'de **kebes** şeklinde başlık, şapka, kalpak için kullanılıyordu. Türkler'de, **çek**, **kemek** (a.g.e., I, 139, 392), **kıtıglık** (Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, V, 363) gibi değişik pamuklu dokuma türlerinden söz edilir.

Herodot'un verdiği bilgiden eski Yunan'da pamuğun pek bilinmediği anlaşılır. Doğu'daki en uzak ülke dediği Hindistan'dan bahsederken burada kendiliğinden büyüyen bir ağaçtan toplanan bir tür yünün koyun yününden daha iyi olduğunu ve Hintlilerin kumaşlarını bundan dokuduklarını yazar (*Tarih*, s. 150). Pamuk karşılığında kullanılan Yunanca **karpasos** ve Latince **carbasus** kelimeleri Sanskritçe **karpasadan** alınmıştır. Hint kutsal metinleri Vedalar'da pamuktan söz edilmektedir. Ancak milâttan en az iki binyıl öncesine ait pamuk kalıntılarında İndus vadisindeki Mohenjo-Daro'da rastlanmıştır. Yukarı Mezopotamya'da milâttan önce VII. yüzyılda